

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

HADİS İLMİNDEKİ “ZABT” TERİMİNİN ANLAMI VE İŞLEVSELLEŞTİRİLEBİLME İMKÂNI THE MEANING OF “DHABT” TERM IN HADITH SCIENCE AND FUNCTIONALIZATION POSSIBILITY Mehmet DİNÇOĞLU*

Öz

Hadis ve fıkah metodolojilerinin vazgeçilmez tartışmalı konularından biri de haber veya hadislerin güvenilirliği konusudur. Bir haber veya hadisin güvenilirliği öncelikle onu nakleden kişinin güvenilir olmasına bağlıdır. Haberi nakleden kişinin/ravinin güvenilirliği de onda bulunması gereken bazı sıfatlara dayanmaktadır. Hadisin kabulü veya reddi ile bilgi değeri ve güvenilirlik açısından hadisi nakleden ravilerde bulunması gereken önemli kıstaslardan biri de zabt sıfatıdır.

Bir ravinin zabt sıfatını zedeleyen kusurlar, bu kusurların kabul edilebilir sınırları hususunda bir ittifakın olmaması ve bu konuda ekollerden hangisinin daha güven verici olduğu hususunun ortaya çıkardığı tartışmalar, zabt teriminin anlam alanına dair tespit edilmesi gereken önemli problemlerdendir. Zabt sıfatıyla ilgili kaideler, hadis tarihinin rivayet döneminde işlenip uygulanmıştır. Hadisin kabulü veya reddi ile birlikte, isimlendirilmesinde de etkili olan zabt teriminin günümüzde bir işlevselliğinin olup olmadığı hususu, üzerinde durulması gereken konulardandır.

Bu makalede, zabt kelimesinin kavramsal tahlili yapılmış ve hadisçilerin, usulcüler ve fıkıhçıların bu terime yüklediği anlamlar üzerinde durulmuştur. Yöntem olarak sözlüklerden ve ilgili disiplinlerin usullerinden zabt kavramının tahlil ve mukayesesi yapılmıştır. Ayrıca günümüz hadis çalışmalarında zabt teriminin ne şekilde işlevsel kılınabileceğine dair bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Güvenirlik, Ravi, Zabt, Zabt'ın İşlevselliği.

Abstract

One of the indispensable contradictive topics of hadith and fiqh methodologies is the topic of the haber or the reliability of the hadith. Reliability of a haber or a hadith firstly depends on the trustworthiness of the person who conveys it. Trustworthiness of the ravi conveying the haber depends on some qualifications s/he must have. One of the important criterions that ravies who conveys the hadith must have in terms of admittance or rejection of the hadith, and information value and reliability of the haith is the qualification of dhabt.

Faults damaging the dhabt qualification of a ravi, lack of unity about acceptable tones of these faults and arguments which the matter of which of the ecoles are more reliable in this subject brings out are important matters which is must be determined in respect of the semantic field of dhabt term. Principals related to the dhabt qualification were treated and applied in the narrated period of the hadith history. The matter of whether there is a functionality of the dhabt term which is effective in admittance or rejection of the hadith and entitling it is a subject which must be dwelled on nowadays.

In this article, cognitive analysis of dhabt word was made and meaning those traditionists, methodologists and the İslamic jurists ascribe to this term was handled. As the method, analysis and comparison of dhabt concept from dictionaries and methods of related disciplines were made. Besides, some suggestions were made regarding in what way making dhabt term functional in today's hadith studies.

Keywords: Hadith, Reliability, Ravi, Dhabt (Zabt), Functionality of Dhabt (zabt).

Giriş

Rivayet ilimlerinde haberin sıhhati ve bunun için öne sürülen şartlar, haberin bilgi değeri hususunda büyük önem arz etmektedir. Hadislerin sıhhatini tespit hususunda sadece tek bir yöntemin ortaya konmadığı; farklı ekollerin, müctehitlerin, hadis tespiti hususunda asgari müştereklerde birleşerek farklı yöntemler ve kriterler oluşturdukları bilinmektedir. Bu durum, mütevatir dışındaki haberlerin sıhhatinin ve bu haberleri nakleden ravilerde bulunması gereken vasıfların ictihadî bir husus olduğunu göstermektedir. Bir haber veya hadisin güvenilirliği ise öncelikle onu nakleden kimsenin güvenilir olmasına bağlıdır. Haberi nakleden ravinin güvenilirliği de onda bulunması gereken bazı sıfatlara dayanmaktadır. Bilgi değeri ve güvenilirlik açısından hadisi/haberi rivayet eden ravilerde bulunması gereken vasıflardan biri de *zabt* sıfatıdır.

Zabt sıfatı, ravinin *adalet* sıfatından sonra hadisin kabulü ve reddinde önemli kıstaslardan biri kabul edilmiştir. Hatta ilk dönemden itibaren *adalet* sıfatı ile birlikte rivayetin kabulünde aranan bir şart olmuştur. Nedeni ise insanın yapısından kaynaklanan hata yapma, unutmama, dikkat bozukluğu gibi kusurların meydana gelebilmesidir. Râvide zabt sıfatının aranması, hadisin tespitine verilen önemin bir göstergesidir. Bu yönüyle rivayet ilimlerinde *zabt* kelimesinin sözlük ve terim anlamı, onun bir yöntem olarak kullanımı, önem arz etmektedir. Bir ravinin zabt sıfatını zedeleyen kusurlar ve bu kusurların kabul edilebilir sınırları hususunda, hadisçiler ile diğer ekoller arasında bir ittifakın olmaması ve bu konuda ekollerden hangisinin daha güven verici olduğu hususu, zabt teriminin anlam alanına dair tespit edilmesi gereken önemli

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Ü. İslami İlimler Fak., Hadis Anabilim Dalı Öğretim üyesi, dincoglu64@hotmail.com

hususlardandır. Zabt sıfatıyla ilgili kaideler, hadis tarihinin rivayet döneminde uygulanmıştır. Usul ve rivayet kitaplarında bunun bol örnekleri bulunmaktadır. Ancak günümüzde de zabt teriminin bir işlevselliğinin olup olmadığı hususu, üzerinde durulması gereken konulardandır.

Bu makalede, yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde *zabt* kelimesinin kavramsal analizi, bu kavrama hadisçilerin, kelimcilerin, usulcü ve fıkıhçıların yüklediği anlamlar üzerinde durulmuştur. Yöntem olarak sözlüklerden ve ilgili disiplinlerin usullerinden *zabt* kavramının tahlili mukayeseli bir şekilde yapılmıştır. Ayrıca günümüz hadis çalışmalarında zabt sıfatının ne şekilde işlevsel kılınabileceğine dair bazı öneriler geliştirilmiştir.

1. Zabt Kelimesinin Sözlük Anlamı

Arapçada (*ضَبَطَ*) *zabt* kelimesinin aslı (*ض ب ط*) za-be-ta kök harflerinden ve (*ضَرَبَ - يَضْرِبُ*) *darabe-yadribu* babından, (*ضَبَطَ - يَضْبِطُ - ضَبَّطَ - ضَبَّطُ*) *zabeta - yazbitu - zabtan- zâbitun* şeklinde mastar ve isim olarak kullanılmaktadır. Zabt kelimesinin sözlük anlamı, “her şeyde (her konuda) bir şeyin lüzumu/ayrılmazı, bir şeyi alıkoymak, tutuklamak, hapsetmek” (Ferâhidî, 1988: VII/23; Herevî, 2001: XI / 339; İbnu Manzur h.1414: VII/340), “bir şeyi zorla almak, ele geçirmek” (Ezdi, 1987: I/352), “bir şeyi kararlı/basiretli bir şekilde muhafaza etmek, korumak” (Cevherî, 1987: III /1139), “ezberlemek, muhafaza etmek” (Razî, t.y.: 376), “iyi bir şekilde yapmak, kelimeyi harekelemek, doğru bir şekilde telaffuz etmek, düzgün ifade etmek” (Komisyon, el-Mucemu’l-Vasit, 1972: 577; Güneş, 2011: 692) demektir.

Türkçede de kullanılan *zabt* kelimesi sözlükte, “zorla alma, fethetme, tutma, hâkim olma, kaydetme, kayda geçirme, anlama, kavrama, tutulan kayıt, tutanak” anlamında; *zabt etmek* fiili ise “zorla almak, tutmak, hâkim olmak yazıya geçirmek, yazmak, bir şeyi zor kullanarak önlemek, tutmak, akılda tutmak ve kavramak” (MEB Komisyon, 2004: IV/3299), “bir şeyi sıkı tutmak, bir sözü iyice belleyip ezberlemek, kaydetmek” (Erul, 2014: XXXIV/61) anlamında kullanılmaktadır. “Hâdise veya vak’a yerinde, alakalı kimselerin hâdisenin oluş şeklini imza altında kaydettikleri kâğıt, zabıt tutulan kâğıt” için Osmanlıca *zabt-name* (Yeğin, 1975: 777), denilmesi, günümüzdeki tutanak karşılığında kullanılması, aynı anlamdan gelmektedir. Arapçadaki (*حَزَمَ*) *hazm* kelimesi, *zabt* kelimesi gibi aynı baktan (*حَزَمَ - حَزَمًا - يَحْزِمُ - حَزْمًا*) *hazeme - yehzimu - hazmen- hazimun* şeklinde, (*ضَبَّطَ*) *zabt* kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. (*الرجل ضابط*) *er-Raculu zabitun* demek, (*الرجل حازم*) *er-Reculü hazimun* / Adam basiret sahibidir/kuvvet sahibidir/kavrayandır, anlamındadır. (Cevherî, 1987: V/1898; Razî, t.y.: 376; İbnu Manzur h.1414: XII/131)

2. Zabt Kelimesinin İstilahî Anlamı, Oluşumu ve Kullanım Seyri

Sahabe döneminde terim olarak *zabt* kelimesi kullanılmamakla birlikte, hadisi anlama, kavrama ve hıfzetme meselesinin varlığı, o dönemdeki uygulamalardan anlaşılmaktadır. “Hz.Osman, Talha b. Ubeydillah, Zübeyr b. Avvam, Sa’d b. Ebi Vakkas gibi sahabenin büyüklerinden bir grup, yanlış rivayet etmek ve hata yapma endişesiyle Rasulullah’tan çokça hadis rivayet etmekten sakınmışlardır. Hatta Enes b. Malik’in Rasulullah’tan hadis naklettikten sonra “*أو كما قال*” *ev kema kale /veya dediği gibi*” derdi, ifadesini kullandığı aktarılmaktadır. Diğer yandan Zeyd b. Erkam’dan hadis rivayet etmesi istendiğinde “*biz yaşlandık ve unuttuk. Rasulullah’tan hadis nakletmek zor iştir*”, demesi” de (Cassâs, 1994: III/132-133) bu hususa işaret etmektedir. Sahabenin hadis rivayetindeki bu yaklaşımı, onların zabt sıfatını zedeleyen kusurları işlemekten sakındıklarının bir göstergesidir. Çünkü ravi, kötü niyete sahip olmasa da herhangi bir *zabt* kusurundan dolayı hadisi tam duyduğu gibi veya aynı anlamda rivayet edemez ise kendisini, Hz. Peygamberin demediğini nakleden ve O’na iftirada bulunan veya en azından Müslümanları yanıltan kişinin konumunda görmüş olur. Böylece sahabe döneminde hatadan korunmak için az rivayet yolu seçilmiş ve bunun yanında bir de kontrol mekanizması oluşturulmuştur. Farklı zamanlarda dinlenen rivayetlerin ravileri mukayese edilerek, hatta rivayetlere şahit istenerek sınamalar yapılmıştır. Bununla ravileri itham etmekten ziyade rivayetin zor ve hassas olması nedeniyle sadece dikkatli davranılması gerektiği sergilenmiştir.

Tabiûn döneminde yazıdan faydalanmanın önemi ortaya çıkmıştır. Tabiûn’dan sonraki dönemlerde ise usul konularının sistemleşmeye başlamasıyla ravinin zabt sıfatının rivayetteki önemi daha da belirgin hale gelmiş, zabta dair prensipler ortaya konmaya ve ilgili terimler kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra zabtla ilgili terimler, prensipler ve tespitler, ilk dönem usul eserlerine yansımıştır. İlk dönem usul kitaplarında zabt sıfatının, daha çok rivayetin kabul ve reddine etkisi, ehliyet vurgusu, kitabın hafızaya destek sağlaması gibi konular kapsamında işlendiği görülmektedir.

2.1. Hadis ilminde

Zabt kelimesi hadis usûlü kitaplarımızda bazen lügavî bazen de istilahî anlamda kullanılmıştır. Çoğu zaman zabt sahibi ravinin nasıl olması gerektiği anlatılırken dolaylı olarak *zabt* teriminin hangi anlamda kullanıldığı da verilmiş olmaktadır. Tespit ettiğimiz kadarı ile bu konuyu ele alan ilk eser, İmam Şafii(ö.204/819)’nin *er-Risale*’sidir. İmam Şafii, mütevatir olmayan haber-i hasse’nin (haber-i vahid’in) delil olabilmesi için gerekli şartları sayarken, ravide bulunması gereken sıfatları belirterek şöyle der:

"Hadisi rivayet eden kişinin dininde güvenilir, hadis rivayetinde dürüst bilinen, rivayet ettiği şeye aklı iyice eren, lafız bakımından hadisin manasını değiştirecek hususları bilen veya hadisi işittiği gibi harfi harfine rivayet eden ve manaya göre hadis rivayet etmeyen biri olması gerekir. Çünkü o, hadisin manasını saptıracak hususları bilmediği halde onu manaya göre rivayet ederse, belki helâl olanı harama, haram olanı da helâle dönüştürebilir. Ravinin hadisi harfi harfine rivayet etmesi durumunda, onu saptırması söz konusu olamaz. Şayet ezberinden rivayet ediyorsa hadisi tam olarak ezberleyen, yazılı malzemesinden rivayet ediyorsa hadis yazdığı kitabını koruyan birisi olması şarttır. Bir hadiste hadis âlimleri ile iştirak halinde ise kendisi de onların hadisine uygun bir haber nakletmiş olmalıdır. Karşılaştığı kimselerden işitmediği şeyleri rivayet eden ve Hz. Peygamberden güvenilir ravilerce yapılan rivayetlere muhalif şeyler nakleden bir müdellis de olmamalıdır." (Şafii, 1309: 370-371)

İmam Şafii'nin, ravinin güvenilir olabilmesi için zikrettiği sıfatlara bakıldığında, bunların bir kısmının ravinin adaleti ile ilgili, bir kısmının da zabt sıfatı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. İmam Şafii'nin ravi, "lafız bakımından hadisin manasını değiştirecek hususları bilen veya hadisi işittiği gibi harfi harfine rivayet eden ve manaya göre hadis rivayet etmeyen biri olması gerekir." "Şayet ezberinden rivayet ediyorsa hadisi tam olarak ezberleyen, yazılı malzemesinden rivayet ediyorsa yazdıklarını koruyan biri olması şarttır," gibi ifadeleri, ravinin zabt sıfatına ve zabt teriminin ıstılahî anlamına dair bilgiler olarak kabul edilmelidir.

İlk hadis usulcülerden er-Ramehürmüzî (ö.360/971), zabt kelimesini sözlük anlamında yazı yazmak manasına kullanmış, (Ramehürmüzî, 1404: 185) ancak ıstılahî bir tanım yapmamıştır. Fakat zabtın, hadisleri yazarak, karşılaştırarak, yazdığını mütalaa ederek, koruyup kollayarak, ezberleyip aklında tutarak, müzakere ederek, sorarak, hadisi nakledenleri araştırarak ve naklettiği şeyi tefakküh ederek mümkün olacağını belirtirken, ıstılahî anlamını da vermiş olmaktadır. Ramehürmüzî, zabtın yazmayla olan ilişkisini de "kim hıfzına güvenirse vehmi çok olur", "Muhaddis için en uygun ve ihtiyatlı olan, her râvinin rivayeti sırasında kitabına müracaat etmesidir. Böylece vehimden kurtulmuş olur" (Ramehürmüzî, h.1404: 385-388) şeklinde açıklar.

Hatip el-Bağdâdî (ö.463/1071) ise ravinin adil ve zabıt olması gerekliliğinden bahsederken *zabt* kelimesini ıstılahî anlamda kullanır. (Hatip el-Bağdâdî, 1986: 421) Hatta kitabındaki "Düzgün ve ibadet ehli oldukları halde, zabt ve dirayet sahibi olmayanların hadisleriyle ihticacın terki babı" şeklinde açtığı bir bab başlığı ile ravinin zabt sıfatını çok önemser ve örnekler verir. Mesela İmam Malik (ö.179/795)'ten naklettiği, "faziletli, salih ve âbid olmasına rağmen rivayet ettiği hadislerden haberi olmayanlardan hadis alınmayacağı" sözü, bu örneklerden biridir. (Hatip el-Bağdâdî, 1986: 190, 192) Hatip el-Bağdâdî'nin *el-Kifaye* adlı eserinde yer verdiği "İhtilata uğrayan kimseden semâın terki babı", "Hadislerinde şâz, münker ve garîbin galip geldiği kimseyle ihticacın terki babı", "Kesîru'l-galat ve rivayetlerinin çoğunda vehim olanla ihticacın terki babı", "Gaflet ehlinin rivayetlerinin terki babı", "Telkin kabul etmekle maruf olanın reddi babı", "Salih ve abid olsa bile zabt ve dirayet ehli olmayanla ihticacın terki babı", "Hıfzından rivayet eden ravinin rivayetleriyle ihticacın özellikleri babı" gibi konu başlıkları, zabtın anlam alanına ve ıstılahî tanımına dair başlıklardır.

İbnu'l-Esîr (ö.606/1209), ravide bulunması gereken sıfatlar ve şartları, Müslüman, mükellef, adalet ve zabt sahibi olmak şeklinde saydıktan sonra, zabt sıfatının ilmi bir ihtiyattan ibaret olduğunu, *zâhir* ve *bâtın* olmak üzere *zabt*'ın iki çeşidinin bulunduğunu belirtir. *Zâhiri zabt*, metnin delalet ettiği lügavi mana ile beraber kavranması, *bâtini zabt* ise metnin ifade ettiği şer'î hükmüyle, yani fıkhu ile birlikte kavranmasıdır. Ona göre ravide aranan mutlak olan zabt şartı, *zâhiri* olan zabt çeşididir. (İbnu'l-Esîr, 1969: I/72-73) İbnu'l-Esîr'in zabtın bu iki çeşidinden bahsetmesi, fıkıh usûlü âlimlerinin zabt'ı *zâhir* ve *bâtın* olmak üzere yaptıkları taksimatın etkisinde kaldığını; ravide aranan ve gerekli olan mutlak zabt sıfatının ise sadece *zâhiri zabt* sıfatı olduğunu belirtmesi de, onun hadisçilerin düşüncesinde olduğunu göstermektedir.

İbn Salah (ö.643/1245), sahih hadisin tarifinde ravinin zabt sahibi olmasını şart koşarken ve rivayetleri kabul edilen ravilerin sıfatlarını sayarken, *adalet* sıfatından sonra ikincisinin *zabt* sıfatı olduğunu belirtir. Ancak o da *zabt* kelimesinin ıstılahî tanımını yapmaz. Sadece zabt sahibi ravinin hafız ve mutkin (güvenilir, hadisi tahammül ve edasında işini ciddi yapan kişi) olduğunu belirtir. (İbnu Salah, 1986: 12, 106) Kanaatimizce *zabt* kelimesinin ıstılahî tanımının yapılmayışı, o dönemde bilinen bir kelime olduğu için izahına gerek duyulmadığından veya henüz hadis usûlünde bir kavram olarak yaygınlaşmadığından kaynaklanmış olabilir. Ancak aşağıda görüleceği üzere *zabt* kelimesinin fıkıh usulcülerinin arasında kavram olarak kullanımına daha erken başladığı söylenebilir.

İbn Hacer (ö.852/1448) 'e göre ravinin zabt sıfatının "*zabtu sadr*" ve "*zabtu kitap*" olmak üzere iki şekli vardır. Ona göre "*Zabtu sadr*, ravinin işittiği (sema' yoluyla aldığı) hadisi istediği zaman hatırlayabilecek şekilde ezberinde tutması, *zabtu kitap* ise, ravinin muteber bir yolla hadisleri aldığından ve tashih ettiğiinden itibaren başkasına rivayet edinceye kadar hadis kitabını korumasıdır." (İbnu Hacer, Nüzhe: 69-70) Burada *zabt* teriminin ıstılahî anlamının kısımlara ayrılarak verilmesi yönüyle bir açılımın getirildiği söylenebilir. İbnu Hacer'in *zabt* teriminin iki kısımda verdiği anlamı, tek tanıtımda vermek de mümkündür.

Tehânevî(ö.1158/1745) ise zabt kelimesinin ıstılahî anlamını hadis ilmüne has kılmadan “duyduğu, istenildiği üzere manasını anladığı, tüm gayretleriyle ezberlediği, başkasına nakledinceye kadar müzakere ederek koruduğu gibi, kelamı aynı şekilde duyurmaktır,” şeklinde verir. (Tehânevî, 1984: II/886)

el-Leknevî(ö.1304/1887), Seyyid Şer’if Cürçânî(ö.816/1413)’nin *Muhtasar* adlı eserine yazdığı şerhte, zabt kelimesinin ıstılahî anlamını şöyle açıklar: “Zabt, ravinin hadisi alırken ve naklederken muğaffel, unutkan ve tereddütte olmaksızın, uyanık, hadisi ezberlemiş ve korumuş olmasıdır. Şayet hadisi ezberinden naklediyorsa ezberlemiş olması, eğer kitabından naklediyorsa onu iyi korumuş olması, mana ile rivayet edecek ise de hadisin manasını bozacak hususları bilmesi gerekir. Hadisi dinlemede ve talebesine okuma anında uyku ve meşguliyetle tesahülde bulunmasıyla, hadisi tashih edilmemiş asıl olmayan kitabından nakletmesiyle, tashihli asıl nüshasından rivayet ederken çok unutkanlığıyla, hadisinde çok şaz ve münker bulunmasıyla meşhur olan ravinin rivayeti ise kabul edilmez.” (Leknevî, h.1416: 492-499)

Muhammed ‘Accâc el-Hatib, zabt sahibi ravi ile beraber zabt teriminin tarifini şöyle verir: “Zabt, ravinin hadisi alırken uyanık olması, işittiğini anlaması, hadisi aldığı andan itibaren nakledinceye kadar korumasıdır. Zabıt sahibi ravi ise ezberinden naklederken neyi rivayet ettiğini bilen ve koruyan, mana ile rivayet ediyorsa hadisi anlayan, kitabını tahriften, değişikliklerden ve eksiltmelerden koruyan, gafil olmayan ve çok hata yapmayan kişidir. (‘Accâc el-Hatib, 1987: 129)

Talat Koçyiğit *zabt* terimini, “ravinin hıfzından rivayet etmesi halinde rivayet ettiği hadisi isnadı ile birlikte hiç kuşkusuz ezberlemiş, kitabından rivayet etmesi halinde, kitabını dikkatli bir şekilde yazmış ve kontrol etmiş olması” (Koçyiğit, 1985: 370) sıfatı olarak tanımlamıştır. Zabıt kelimesine dair verilen bu ıstılahî tanımda iki husus bulunmaktadır. Bunlardan biri hıfzından rivayet eden ravinin hadisi dikkatli ezberlemiş ve korumuş olmasıdır ki, buna zabıtı sadır denilebilir. Diğer de kitaptan rivayet ediyorsa hadisini dikkatli yazmış, kontrol etmiş ve korumuş olmasıdır ki, buna da *zabtı kitap* denilebilir. Yukarıda da geçtiği üzere İbnu Hacer’in *zabt* terimini iki kısma ayırarak verdiği tanımları, Koçyiğit tek tanımda vermiştir.

Abdullah Aydınlı ise *zabt* kelimesini, “ravinin hadisi başkasına rivayet edinceye kadar aldığı gibi koruması; ravinin hadisi ezberine rivayet ediyorsa onu ezberlemiş, kitabından rivayet ediyorsa onu değişikliğe uğramaktan korumuş olması, mana ile rivayet ediyorsa kelimelerin manalara delalet farklarını ayırabilmesi” (Aydın, 1987: 162) şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımda ezberindeki ve kitaptaki hadisin korunması yanında, mana ile rivayette bulunacak ravinin hadisteki kelimelerin manalara olan delaletini bilmesi şartı eklenmiştir. Çünkü bir hadisin mana ile rivayetiyle ravinin zabıtı arasında ayrılmaz bir ilişki vardır.

Başka bir tanımda ise zabıt “Ravi hıfzından rivayet ediyorsa naklettiklerini ezberlemiş olması, kitabından rivayet ediyorsa kitabını her türlü değişiklikten koruması, manen rivayet ediyorsa lafızların manaya delaletini iyi bilmesi ve dikkatli olmasıdır,” (Yücel, 2012: 103) şeklinde verilmiştir. Yücel’in yaptığı bu tanım, temelde Cürçânî’ye ait olan ve Leknevî’nin de açıkladığı *zabt* kelimesinin ıstılahî anlamına yakın bir tanım olduğu söylenebilir. Başka bir tarifte ise *zabt*, “râvinin kabul görmüş tahammül yollarıyla aldığı bir rivayeti, herhangi bir tereddüde düşmeden ve değişiklik yapmadan hocasından aldığı gibi nakletme özelliğini ifade eder,” (Erul, DİA, 2014: XXXX/61) şeklinde ıstılahî tanımı yapılmıştır.

2.2. Fıkıh Usûlünde

Zabıt kelimesinin oluşum ve kullanım seyri çerçevesinde, zabıt kelimesinin fıkıh usûlündeki ıstılahî anlamını, erken dönem olması nedeniyle, Hanefilerden ve özellikle Ebû Hanîfe’den başlatabiliriz. Ebû Hanîfe(ö.150/767)’ye nisbet edilen, “bir ravinin ancak ezberinde olan hadisi rivayet edebileceği” (Hatib el-Bağdâdî, 1986: 266) şartının koşulması düşüncesi, ravinin zabıt sıfatının çok önemsendiği ve zabıt kelimesinin ıstılahî anlamda kullanıldığına dair bir bilgi olarak kabul edilebilir. Ebû Hanîfe’nin hadis rivayetinde yazıdan çok hıfza önem verdiği ve kitaptan rivayeti caiz görmediği, (Ünal, 1994: 184) hususunun vurgulanması, kanaatimizce ravinin hadis rivayet edebilmesi için hadise olan hakimiyetinin aranmasıdır. Ebû Hanîfe’nin, “ravinin haberi duyduğu andan rivayet anına kadar hiç değiştirmeden hafızasında tutmasını şart” (Yiğit, 2009: 160) koşması, hadis ravisi için zabıtı şart koştuğu ve bir anlamda da zabıt teriminin tarifini yaptığı söylenebilir.

Cassâs (ö.370/980), ravinin adalet ve zabıtının hadisin naklinde ihtiyaç duyulan iki temel husus olduğunu, ravinin zabıtının sabit olmaması durumunda hadislerin kabulü ve reddinde ictihadın geçerli olduğunu savunmuş, fakat zabıt sıfatının tam bir tarifini yapmamıştır. Ancak ravinin yanılmaması, hata yapmaması, hıfzıyla ve ilimde güvenilirliği ile bilinmesi gibi ravinin zabıtı için muhtelif örneklerde saydığı hususlar, Cassâs’ın *zabt* teriminin anlamına dair izahları olduğu söylenebilir. (Cassâs, 1994: III/137-142) Yani fıkıh usulcülerinin arasında ravinin zabıt sıfatı bu dönemde kavramsal olarak kullanılmaktadır.

Fıkıh usûlcülerine göre ravide bulunması gereken şartlar, İslam, akıl, adalet ve zabıt sıfatlarıdır. Ebû Zeyd ed-Debbûsî (ö.430/1039), zabıt sıfatını “duyduğunun aynısını nakledebilme ve sözün aslını bilmek” şeklinde açıklar. (Debbûsî, 2001: 184) Debbûsî gibi Serahsî(ö.490/1099)’ye göre de “zabıt, ilmi yönüyle sözü kavramak demektir. Ravinin rivayeti duyduğu anda kavraması ve duyduğunu kavradıktan sonra telaffuz anında ezberlemesi şeklinde zabıtın iki tarafı vardır. Kişi duyduğu lafızların gerçek manasını anlamamış,

duyduktan ve kavradıktan sonra da ezberinde şüpheye düşmüş ise zabt sahibi olamamış olur. Zâhir ve bâtin olmak üzere zabt'ın iki çeşidi vardır. *Zâhiri zabt*, metnin delalet ettiği lügavi mana ile beraber kavranmasıdır. *Bâtini zabt* ise metnin ifade ettiği şer'î hükmüyle, yani fıkı ile birlikte kavranmasıdır. Bu da ancak fıkhi konularda ve Arap dilindeki deneyiminden sonra elde edilebilir. Ravide aranan mutlak zabt şartı, hem *zâhiri* hem de *bâtini* zabtın ikisini birden kapsamaktadır. (Debbûsî, 2001: 187; Serahsî, 2005: 1/348) "Usulcülerin açıklamaları bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, zabtın izahında geçen fıkıhın ve fakihliğin sınırlı olduğu, yani sadece rivayet edilen hadislerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır." (Yiğit, 2009: 160-161) Kanaatimizce bütün hadis metinlerinin ifade ettiği şer'î hükmünün bilinmesini zabt için şart koşturmak, zabt sıfatına sahip olmanın ötesinde farklı bir nitelik aramak olur.

Gazâlî (ö.505/1111), rivayeti makbul olan ravinin vasıflarını mükellef, adil, Müslim ve zabt sahibi şeklinde saydıktan sonra, *zabt* ile ilgili şu açıklamada bulunur: "kişi hadisi alma (tahammül) anında mümeyyiz değil muğaffel ise, ezberlediği şeyi aslına uygun olarak tam eda edebilecek şekilde sağlam naklemez. Fâsık olmasa bile zabt sıfatına sahip olmayanın sözüne güven olmaz." (Gazâlî, 1993: 124) Bu açıklamaya göre zabt teriminin istilâhî anlamı, hadisi alma (dinleme) anında mümeyyiz, muğaffel olmama ve ezberlediği hadisi aslına uygun olarak nakletme sıfatı, demektir. Bu tanım, hadis usûlünde yapılan tanımlara yakın anlamdadır. Gazâlî'nin tanımında Hanefi usulcülerindeki "metnin ifade ettiği şer'î hükmüyle, yani fıkı ile birlikte kavranması" şeklindeki *bâtini zabt* şartı gibi bir husus bulunmamaktadır. Yani hadisin fıkıhını kavraya da kavramasa da, gafil olmadan hadisi duyduğu gibi nakledebiliyorsa Gazâlî'ye göre onun zabtı tam demektir.

Fahrüddin er-Razî(606/1209)'nin, *zabt* terimini müstakil olarak ele almaması ve kavramsal anlamı üzerinde durmaması dikkat çekicidir. O, sadece bir ravinin rivayetinin kabulü için, hadisi hatırlamanın unutkanlığa baskın olmasını ve ikisinin birbirine eşit olmamasını şart koşar. Hadisi ezberlemeye gücü yetmeyen ravinin rivayetlerinin hiç kabul edilemeyeceğini belirtir. Kısa hadisleri ezberleyebilen ve bu gibi hadisleri ezberlediğine ve koruduğuna güç yetirdiği bilinen ravinin bu hadislerinin kabul edilebileceğini belirtir. (Razî, 1992: IV/395) Fahrüddin er-Razî, Hanefi usulcülerini gibi *bâtini zabt*'tan bahsetmemekte ve bunu ravinin zabt sıfatı için şart koşturmamaktadır. Bu yönüyle o da Gazâlî'nin zabt anlayışındadır.

Ebü'l-Berekat en-Nesefî (ö.710/1310), haberin delil olabilmesi için ravide bulunması gereken şartları, akıl, zabt, adalet ve İslam şeklinde sıraladıktan sonra, "*zabt*, sözün dinlenmesinin tam gerçekleştiği gibi bir sözü dinlemek, sonra o dinlediği sözle kastedilen manayı anlamak, daha sonra ona çaba harcayarak ezberlemek, son olarak dinlediği sözü nakledinceye kadar onun sınırlarını koruyarak ve sû-i zanna kapılmamak için müzakere ederek onu korumada sebat etmektir," (Nesefî, 2001: 134) şeklinde istilâhî bir tanım yapar.

Son dönem fıkıh bilginlerinden Hayrettin Karaman, hadis ravisinde aranan şartların akıl, adalet ve zabt olduğunu belirtir ve zabt kelimesinin istilâhî anlamını: "Ravinin bu sıfatı kazanabilmesi için, hadisi aldığı zattan dikkatle dinlemesi ve ezberlemesi yahut yazması, lügat ve şer'î manasını iyice anlaması, nakledeceği kimseye rivayet edinceye kadar böylece zabt ettiği gibi hıfz etmesi gerekir. Unutkan, vehimli, kıt anlayışlı kimseler zâbıt değildir." (Karaman, 1970: 68) şeklinde verir

3. Zabıt Kelimesinin İstilâhî Anlamı ile İlgili Bir Değerlendirme

Hadislerin güvenilirliği ve bilgi değeri için ravide aranan zabıt sıfatının varlığı, sahabe dönemindeki hadis rivayetinde bulunan kişilerin anlama, kavrama ve hıfz kabiliyetlerinin sorgulanması gibi uygulamalardan dolayı anlaşılmaktadır. Tabiûn döneminde ise hıfz ile birlikte hadislerin yazılmasına ağırlık verilmiş, sonraki dönemlerde usul konularının sistemleşmesiyle ravinin zabıt sıfatının rivayetteki önemi belirginleşmiştir.

Zabıt kelimesinin Arapça ve Türkçe kullanımlarındaki sözlük anlamının temelinde, dikkatli bir şekilde kavrama ve hâkim olma veya zihninde kavrayarak ezberleme ve muhafaza etme, ya da yazıyla kayda geçirerek bir koruma altına alma anlamı vardır. Bu koruma, elde edilen ve hâkim olunan bir şeyin elden veya hafızadan kaybolmasını, noksanlaşmasını ve orijinalinin şekil veya anlam yönüyle bozulmasını engellemeyi amaçlamaktadır.

Tespitimize göre zabıt konusunu ele alan ilk eser, İmam Şafîi'nin *er-Risale*'sidir. İlk hadis usulcülerden er-Ramehürmüzî, zabıtın terim anlamını hadisin yazılması, yazılanın mukayesesi ve mütalaa edilmesi, ezberlenip akılda tutulması, rivayet edilenin tefakküh edilmesi şeklinde anlamlandırmaktadır. Hadisçilerden ilk defa İbnu'l-Esîr, zabıt sıfatının ilmi ihtiyattan ibaret olduğunu belirttikten sonra, *zâhir zabt* ve *bâtin zabt* olmak üzere fakihlerden etkilenecek zabıt'ın iki çeşidinden bahseder. Ancak ravide aranan zabıt şartının, *zâhir zabt* çeşidi olduğu görüşünü belirtir. Hadisçilerde usul olarak ilk defa İbn Hacer zabıt sıfatını *zabtu sadr* ve *zabtu kitap* olmak üzere iki şekilde terimsel anlamda kullanmıştır.

Şafîi ve Hanbelî fakihleri, ravinin zabıt sıfatı konusunda kavramsal olarak hadisçiler gibi düşünmekle beraber, Hanefî fakih ve usulcülerini farklı düşünmektedirler. Hanefîlerin zabıt sıfatı ile ilgili kavramsal görüşünü belirten en erken eserlerden günümüze gelen, Cassâs'ın *el-Usûl fi'l-Füsûl* adlı eseridir. Hanefî

fakihlerde de zabtın *zâhir* ve *bâtın* olmak üzere iki çeşidinin varlığını belirten ise Debbûsî ve Serahsî'dir. Hadisçilerdeki *zabtu sadr* ile *zabtu kitap*, ancak Hanefilerin *zâhiri zabt* çeşidinin karşılığı olabilmektedir. Hanefilere göre ravinin zabt sahibi olabilmesi için, hem *zâhiri zabt* hem de *bâtını zabt* çeşidi ile muttasıf olması gerekir. Hanefilerin, ravilerde fakih olma şartını aramasının temeli, ravinin zabt sıfatındaki *bâtını zabt* çeşidine sahip olması gerektiği kuralına dayanmaktadır. Hadisçilerin zabt tanımının formel, Hanefi fakihlerin ise hem formel hem de muhteva itibarı ile daha tatmin edici olduğu söylenebilir. Bu yönüyle yeni bir hadis usûlü yazılacaksa, Hanefi usûl kitaplarındaki ahbar ve sünnet bölümlerinde bulunan teknik kaidelerin birlikte değerlendirilmesi gerekir.

Zabt kelimesi ile ilgili yapılan ıstılahî tanımlar arasından bir tercih yapılacak olursa, hadisçilerden Abdullah Aydın'ın yaptığı tanım, fakih ve usulcülerin tanımlarından ise Hayrettin Karaman'ın yaptığı tanım tercih edilebilir. Kanaatimizce hadisçiler ile fıkıh usulcülerinin tanımlarını birleştirmek, daha kapsayıcı olur. Mesela; "*Zabt, unutkan, vehimli, küt anlayışlı olmayan bir ravinin, hadisi aldığı zattan dikkatle dinlemesi, ezberlemesi veya yazması, aldığı hadisin lügat ve şer'î manasını iyice kavraması, nakledeceği kimseye rivayet edinceye kadar hadisi ezbere rivayet edecekse onu ezberlemiş, kitabından rivayet edecekse onu değişikliğe uğramaktan korumuş olması, mana ile rivayet edecekse de kelimelerin manalara delalet farklarını ayırabilmesidir,*" şeklinde bir tanım yapılabilir.

4. Zabt Sıfatının Unsurları, Mertebeleri ve Tespiti

Yukarıda zabt sıfatının ıstılahî anlamı ile ilgili hadis ve fıkıh usûlü âlimlerinin tanımları ve açıklamaları ifade edilirken, bu tanımlar içinde zabt unsurlarının da geçtiği görülebilir. Bunları topluca yeniden vermek gerekirse, teyakkuz (dikkat ve uyanıklık), hıfz, kitabın korunması, mana ile rivayette lafızların manaya delaletinin bilinmesi, (Aşıkutlu, 1997: 100-102) metnin ifade ettiği şer'î hükmüyle, yani fıkıh ile birlikte kavranması şeklinde beş unsur olarak sayılabilir. Bu unsurların genişçe izah edilmesinin, bir makalenin hacmini zorlayacağı malumdur. Ravinin zabt sıfatına sahip olabilmesi hususu üzerinde, hadis ile fıkıh usûlü âlimleri arasında bir ittifak bulunmamaktadır. Yukarıda da görüldüğü üzere, "metnin ifade ettiği şer'î hükmüyle, yani fıkıh ile birlikte kavranması" unsuru, daha çok Hanefi fıkıh usûlü âlimlerinin şart koştuğu ve muhaddislerin pek katılmadığı bir husustur.

Ravilerin sahip olduğu zabt sıfatının bulunup bulunmaması incelendiğinde, zabt sıfatının mertebeler halinde olduğu görülür. Bu mertebeler şöyledir:

-Ravideki zaptın tam olmasıdır. *Sahih li zatihî* hadislerdeki ravilerin zabtı tamdır.

-Ravideki zaptın hafif olmasıdır. *Hasen li zatihî* hadislerdeki ravilerin zabtı hafiftir.

-Çok hata yapan ravi rütbesidir. Hadisçilere göre zabtı olmayan ravidir. Ancak ravinin hataları doğrularına eşit derecede değil ise bu rütbedeki zabt sıfatına sahip olan ravilerin rivayetinin bazı fıkıh usulcülerince kabul edilebileceği de belirtilir.

-Hataları, ezberlediklerinden daha çok olan ravi rütbesidir. Hadisçiler ile usulcüler, bu gibi ravilerin zabt sıfatını kaybettiklerini belirtirler. (İsmail Sabbah, 1997: 92-93)

Hadis ve fıkıh usûlü âlimlerine göre ravilerin zabt sıfatının olup olmamasının bilinebilmesi, yani zabt sıfatının tespiti, raviyi imtihan/sınamak, itkan ve zabt sıfatları ile bilinen güvenilir ravilerin rivayetleriyle mukayese etmekle olur. Hadis tarihinin rivayet döneminde, muhaddislerin imtihan edildiğine dair birçok örnek bulunmaktadır. Bunlardan birisi de, Hişam b. Abdilmelik(ö125/743)'in çocukları için Zühri(ö.124/742)'ye yazdırdığı dört yüz hadisi, bir ay sonra hadislerin kaybolduğunu söyleyerek Zühri'ye tekrar yazdırması, önceki rivayet nüshası ile karşılaştırarak aralarında hiçbir farkın bulunmadığını görmesi hadisesidir. (Ramehurmüzi, 1404: 397) Aslında bu olayda Hişam b. Abdilmelik, Zühri'nin zabtını sınamakta ve sonunda onun tam bir zabt sahibi olduğunu görmektedir. Zabt sıfatının bu şekilde sınavla tespitinin, şu anda bir işlevselliğinin olduğunu düşünmüyoruz. Ancak böyle bir sınav, fıkıh usulcülerinin *batını zabt* dedikleri zabtı tespit etmek gayesiyle, hadis tahsili yapanların okuduklarını ne kadar kavradıkları ve anladıklarının imtihanının yapılmasında mümkün görülebilir.

Mukayese (karşılaştırma) metodu ise bazı tespitlerde bulunmak için birçok ilim dalında uygulanan bir yöntemdir. Zabt sıfatının mukayese ile tespiti de birkaç şekilde belirtilebilir. (Aşıkutlu, 1997: 103-105):

-Ashabın rivayetlerini birbiri ile mukayese etmek,

-Bir muhaddisin rivayetlerini değişik zamanlarda kendi içinde mukayese etmek,

-Bir şeyhin birkaç talebesinin rivayetlerini mukayese etmek,

-Ders esnasında hoca ile akranlarının rivayetlerini mukayese etmek,

-Hafızayı kitap ile ya da kitabı kitap ile mukayese etmek,

-Hadisi Kur'an'a (arz ederek) mukayese etmek.

Zabt sıfatının mukayese ile tespitinde, kitabı kitap ile mukayese etme ve hadisi Kur'an ile mukayese etme yöntemlerinin, kaynaklar arası ilişkilerde, ravi tasarruflarının ve rivayet nüshaları arasındaki farkların tespiti hususunda hala işlevselliğini koruduğunu düşünmekteyiz. Bu husus, hadisin reddi veya kabulünden çok, varsa hadisteki tasarrufları ve farklılıkları tespit, gerekirse metnin yeniden inşası ve hadise bütüncül

bakışı sağlamak açısından yapılabilir. Mesela Ebû Davud(ö.275/888)'un *Sünen* adlı eserinin tespit edilen dokuz rivayet nüshasının ancak beş ravi tarafından nakledilen nüshalardan sadece İbn Arabî (ö.340/951) ve İbn Dasse (ö.346/957) nüshalarında bulunan el-Hasen el-Basrî(ö.110/728)'ye ait olan 15 maktu rivayetin diğer nüshalarda bulunmaması, (Dinçoğlu, 2012: 94, 108-109) nüshalar arası mukayese ile nüsha ravilerinin veya nasihlerinin zabt problemini gündeme getirmektedir. Nüshalar arası bu gibi farkları gözetmeden yapılan atıflar ve mukayesesiz değerlendirmeler, günümüz hadis çalışmalarındaki zabt teriminin işlevselleştirmesini hatırlatmaktadır.

5. Zabıt sıfatı ile ilişkili olan bazı hususlar

Akıl ve buluş çağına ulaşmak, dini sorumluluğun temel iki şartı kabul edilir. Bunlardan birinin eksikliği dini sorumluluğu düşürür. Bu iki şart aynı zamanda hadis rivayetinde bulunacak ravilerin adalet sıfatının da unsurlarıdır. Ancak "ravinin rivayetinin kabulü için ileri sürülen buluş şartı, hadis öğrenme zamanında değil, nakletme esnasında aranmaktadır. Nitekim Hz. Hasan (ö.50/670), Hz. Hüseyin (ö.61/680), İbn Abbâs(ö.68/687) gibi sahabeler, çocukluklarında öğrendikleri hadisleri, buluşdan sonra nakletmişlerdir. (Yücel, 2012: 102; Âşıkkutlu, 1997: 86) Bu husus, onlarda henüz adalet sıfatlarının oluşmadığı şeklinde değerlendirilebilir. *Zabt* kelimesinin ıstılahî anlamını yeniden hatırlayacak olursak, ravinin akıl veya temyiz ile buluş çağına ermesini, hadisi dinleme, anlama, kavrama ve ezberleme yaşı ile hadisin diline vukufiyeti ve oluşabilecek mana farklılıklarını bilmesi ile ilişkilendirmek mümkündür.

5.1. Zabıt sıfatının Hadisi dinleme/alma yaşı ile ilişkisi

Hadis rivayetinde, ravinin kabul görmüş tahammül yollarıyla bir rivayeti alabilmesi için, asgari bir yaş sınırı söz konusu edilir. Bu yaş sınırı, ravinin akıl veya temyiz kabiliyeti ve buluş çağıyla ilişkilidir. Ancak "hadis ravisinin akıl sahibi olması ve ne rivayet ettiğini bilmesi lazımdır. Rivayet için asgari yaş haddi üzerinde genel bir ittifak bulunmamakla beraber, çocuk ravinin temyiz devrine girmiş olması gerekir" (Koçyiğit, 1985: 370) Çünkü hadis rivayetinde, hadis dinleyen ve rivayet edecek olan kişinin temyiz gücü ve bununla ilgili yaş durumu devreye girmektedir. "Rakamla tespit edilmiş herhangi bir yaş haddinin hiç kıymeti yoktur. Önemli olan çocuğun akıllıca konuşur ve sorulan soruya akıllıca cevap verir halde olmasıdır. Böyle olmayan bir kimse beş yaşında değil elli yaşında da olsa semâ'ını sahih kabul etmek mümkün değildir." (Koçyiğit, 1985: 396) Kişinin akıl sahibi olması bütün ilmî vasıflar için gerekli olduğu gibi, hadis ravisi için de, yani ravinin zabt sıfatına sahip olabilmesi için de zaruri bir durumdur. Ravinin Müslüman olması nasıl ki onun adalet sıfatı ile ilişkili ise akıllı olması da adalet sıfatıyla birlikte zabt sıfatı ile de ilişkilidir.

5.2. Zabıt sıfatı ile Hadisi Manen Rivayet Arasındaki İlişki

Yukarıda da ifade edildiği üzere Şafîî, ravinin rivayet ettiği şeye aklının iyice ermesi, lafız bakımından hadisin manasını değiştirecek hususları bilmesi gerektiğini, hadisin manasını saptıracak hususları bilmediği halde hadisi manaya göre rivayet edenin, belki helâli harama, haramı da helale çevirebileceğini belirtir. (Şafîî, 1309: 370) Aslında Şafîî'nin bu görüşü, Mana ile hadisi rivayet etmenin, ilmi yeterliliği gerektiren bir husus olduğunu hatırlatmaktadır. Elbette hadisi manen rivayet edenin, manen rivayet şartlarına sahip olması gerekir. (Âşıkkutlu, 1997: 102) Bu yönüyle manen rivayette bulunacak ravinin, özellikle Hanefi usulcülerinin *bâtinî zapt* dedikleri "metnin ifade ettiği şer'î hükmüyle, yani fıkıh ile birlikte kavranması" unsurunu unutmamak gerekir. (Debbûsî, 2001: 187; Serahsî, 2005: I/348) Öyle ise fıkıh usulcülerine göre bâtinî zapt unsurunu taşımayan raviler, zabt sıfatına sahip olamazlar. Diğer bir ifade ile bu gibi kişiler, ilmi yeterlilik seviyesine ulaşmamış veya bu vasfı kaybetmiş olurlar. Bu ölçütler doğrultusunda fıkıhî dört mezheb, ehil olduğu takdirde ravinin mana ile rivayet edebileceğine cevaz vermişlerdir. (Yıldırım, 2013: 126)

Mana ile rivayet meselesi, rivayet dönemine ait bir durumdur. Hadisler kitaplarda toplandıktan sonra fiilen böyle bir şeyin ortadan kalktığına, bunları değiştirmenin caiz olmadığına dair ittifakın olduğu belirtilmiştir. (Yıldırım, 2013: 104) Kanaatimizce bir hadisin bütün rivayetlerinin bir araya getirilmesi ve hangisinde ne kadar mana ile rivayet ve ne kadar taktî', ihtisar, hata vb. ravi tasarruflarının bulunduğu tespit, günümüzde de zabtın bu yönünün işlevselleştirilebileceğini göstermektedir. Bu tespitler, bazı problemlerin çözümüne katkı sağlayabilir.

Hadisi dinleme/alma yaşı ve hadisi manen rivayet etme yeterliliği ile ilgili hususlar, ravinin hadisi kavrayacak biyolojik, psikolojik ve ilmi yeterlilik bakımından hazır olup olmadığının göstergesi kabul edilmelidir. Bu yönüyle söz konusu hususlar, ravinin zabt sıfatı ile ilgilidir. Günümüz hadis tedrisatında da bunları geçerli kılmak mümkündür. Yani hadis dersi alacak, sonra hadisi anlatacak ve hadis dersi verecek birisinin, her yönüyle hadisi kavrayabilecek düzeyde olması gerekir. Günümüz hadis çalışmalarında bu durum, zabt sıfatının işlevselliğinin bir yönü olarak kabul edilebilir.

6. "Ravinin Zabıtı" İfadesinin Anlam Alanı

Ravinin zabıtı vardır veya yoktur, ya da zabıtı az zayıf olan veya çok zayıf olan ravi gibi değerlendirmeler, hep ravinin zabıtı ifadesinin anlam alanı içindedir. Çünkü kimilerine göre ravinin zabıtını bozan bazı haller, kimilerine göre bozmamıştır. Ravinin zabıt sahibi olması için belli unsurların bulunması

gerekir. Ancak bu unsurlar, hadisçiler ve fıkıh usulcileri arasında farklılık göstermektedir. Ayrıca ravinin biyolojik, psikolojik, ilmi yeterlilik vb. yönlerindeki farklılık ve değişkenlikten dolayı, zabt sıfatında da farklılık ve değişkenlik söz konusu olabilmektedir.

Zabt kelimesinin ıstılahî anlamına dâhil edilen hususları maddeler halinde sıralayacak olursak, "ravinin zabtı" ifadesinin anlam alanının sınırını görmüş oluruz. Gerek hadisçiler gerekse fıkıh usulcülerinin zabt sıfatı ile ilgili tariflerinde, şu hususlara yer verilir:

-Ravinin işittiği (semâ' yoluyla aldığı) hadisi istediği zaman hatırlayabilecek şekilde ezberinde tutması,

-Rivayet ettiği şeye aklının iyice ermesi,

-Ravinin muteber bir yolla hadisleri alıp tashih etmesinden itibaren, başkasına rivayet edinceye kadar yazdığı hadis kitabını koruması,

-Rivayet ettiği metni, delalet ettiği luğavi manası ile beraber kavraması,

-Metni, ifade ettiği şer'î hükmüyle, yani fıkıh ile birlikte kavraması,

-Ravinin hadisi alırken ve naklederken, unutkan ve tereddütlü olmaması,

-Hadisi dinlerken ve talebesine okurken uyanık ve başka bir şeyle meşgul olmaması,

-Tashihli asıl nüshasından rivayet ederken çok unutkan olmaması,

-Mana ile rivayet edecek ravinin, hadisin manasını bozacak hususları bilmesi,

-Hadisinde çok şaz ve münker bulunmaması,

-En azından kısa hadisleri ezberleme ve koruma gücüne sahip olması.

"Ravinin zabtı" denilince bütün bu hususların tamamının akla gelmesi gerekmektedir. Çünkü yukarıda maddeler halinde bu sayılanlar, "ravinin zabtı" ifadesinin anlam alanı içindedir. Başka bir ifade ile "ravinin zabtı" vardır veya yoktur denilince, bu hususların varlığı veya yokluğu kastedilmiş olur. Ancak bu hususlar üzerinde bir ittifakın olmadığını belirtmek gerekir. Sözelimi hadisçilere göre zabt, *zabtu sadr* ve *zabtu kitap* olmak üzere iki çeşit olduğu gibi, Hanefi fıkıh usulcülerine göre de zabt, *zâhiri zabt* ve *bâtını zabt* şeklinde iki çeşittir. Ancak Hanefi fıkıh usulcülerinin *zâhiri zabt* dedikleri çeşit, aslında hadisçilerin hem *zabtu sadr*, hem de *zabtu kitap* denilen çeşidi kapsamaktadır. Çünkü *zâhiri zabt* çeşidinde hadisin her yönüyle muhafazası/korunması söz konusudur. Ancak *bâtını zabt* çeşidi, hadisin ezberlenmesi korunması ve lafızlarının kavranmasının ötesinde, o hadisin ifade ettiği şer'î hükmüyle, yani fıkıh ile birlikte kavranmasını gerektirmektedir. Bu husus, Arap dilini iyice bilmeyi gerektirdiği gibi, ilgili hadis metnine dair fıkıh bilgisini de gerektirmektedir. Bunun için Hanefi fıkıh usulcileri, *zâhiri* ve *bâtını* olan zabt çeşitlerinin ikisinin birden bir ravide bulunmasını şart koşarlar. (Debbûsî, 2001: 187; Serahsî, 2005: I/348)

Hadisçilerin *zabt* tanımı ile Hanefi "fakihlerin zabt tanımı arasında şekil ve muhteva açısından fark olduğu açıkça görülmektedir. Hadisçilerin zabt tanımı şeklidir. Fakihlerin tanımı şekli olmaktan ziyade muhtevaya yönelik bir tanımdır. Bundan dolayı fakihler ravinin fakih olması ile olmaması arasında önemli bir fark görmüşler ve fakih olan ravileri diğerlerine tercih etmişlerdir." (Bağcı, 2013: 293-294) Şafii fıkıh usulcülerinde ve fakihlerinde ise böyle bir şart yoktur. Hatta onların zabt terimine yükledikleri mana, hadisçilerin tanımladığı ravinin zabt sıfatı ile örtüşmektedir. Zira "hadisçilere göre fıkıh bilmek, hıfzı destekleyen önemli bir unsurdur. Fakat rivayetin kabulünde şart değildir. Çünkü her ravi için bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. Netice itibarı ile hadisçilerin zabt tanımının şekilsel olup yeterli olmadığı görülmektedir. Hanefi fakihlerin tanımının ise hem şekli hem de muhteva itibarı ile daha tatmin edici olduğu açıktır." (Bağcı, 2013: 294) Dolayısıyla ravinin zabt sıfatının varlığı veya yokluğu meselesi, "kime göre?" sorusunu akla getirmektedir. Bu yönüyle "ravinin zabtı" ifadesinin anlam alanında da farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

7. Zabıt Sıfatı ile İlgili Kusurlar

Gerek hadisçiler ve gerekse fıkıh usûlü âlimleri tarafından zabt sıfatını tamamen yok eden veya zedeleyen bazı kusurlar tespit edilmiştir. Bu kusurları, ravideki zabt sıfatının varlığı veya yokluğunu gösteren kriterler olarak da görmek mümkündür. Çünkü "her ravinin zabt gücü aynı olmadığı gibi, zabt kusurları da aynı değildir. Bu sebeple ilim adamları zabtın kuvvetli veya zayıf oluşu itibarı ile ravileri derecelere ayırmışlardır. Bu durum, hadislerin sıhhati yönünden değerlendirilmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur." (Erul, DİA, 2014: XXXX/61-62) Diğer bir ifade ile zabt sıfatının hadisin kabulü ve reddinde etkili olduğu söylenebilir. Zabıt sıfatı ile ilgili kusurlar, genellikle hadis usûlü kitaplarında, *kesretu'l-ğalat*, *fartu'l-gaflat*, *vehm*, *muhalefetu's-sikât*, *sûu'l-hıfz* olduğu belirtilir. Bunlara M. Hayri Kırbasoğlu tarafından "nüshalarla ilgili problemler" (Kırbasoğlu, 2000, 183) diye bir kusur daha ilave edilmiştir. Kanaatimizce "nüshalarla ilgili problemler", zabt ile ilgili bir kusur kabul edilebilir, ancak bu kusur diğerleri ile ilişkili olduğu için onlarla beraber de işlenebilir. Belirtilen bu kusurlara Hanefi fakih ve usûlcülerinin ravi için "fakih olma" şartını bulundurmama eksikliği de ilave edilerek, aşağıda altı kusur şeklinde sıralanmıştır.

7.1. Kesretu'l-Ğalat (Çok Yanılmak): Ravinin rivayetinde çok yanlış yapması demektir. Terim olarak bazen *fuhşu'l-ğalat* da denir. Yanılma oranları yanılmadıkları kadar olan, yani yüzde elli veya daha fazla

yanılan ravilerin rivayeti kabul edilmez. Bu kusurdan dolayı zapt sıfatını kaybeden ravinin rivayetine *münker* denilir. (Çakan, 1993: 95; Yücel, 2012: 107) Nitekim Tahir el-Cezairî (ö.1920), rivayetinde az hata yapanın zabt sahibi; kabiliyetsizliğinden dolayı çok hata yapan ve yanılan ravinin de zabt sahibi olmayan ravi olduğunu belirtir. (Tahir el-Cezairî, 1910: 32) Bu konuda Hatip el-Bağdadi, “yanılması çok olan ve rivayetinde vehmi fazla olan ravilerin rivayetiyle ihticacın terki babı” adında bir konu başlığı açmış ve buna dair birçok örnek vermiştir. (Hatip el-Bağdâdi, 1986: 173) Râvinin hafıza zayıflığı, bilgisizliği, Arap dilindeki yetersizliği, rivayet konusundaki gevşeklik ve dikkatsizliği, fizikî veya psikolojik kusuru, olumsuz çevre şartları, rivayeti yanlış anlaması gibi durumlar, galata sebep olabilir. (Polat, 1996: XIII/300) Hatasız olma ve hiç yanılmama, insan fitratına pek uymamaktadır. Zaten az hata makul görülmüştür.

7.2. Fartu’l-Gaflet (Aşırı Gaflet ve Dikkatsizlik): Ravinin rivayetlerinde titiz olmaması, aşırı gafil ve dikkatsiz olması demektir. Bir ravinin telkine (yönlendirmeye) açık olması, dikkatsizliğinden ve rivayetlerindeki gafletinden kaynaklanır. Ravinin gafillliği ve dikkatsizliği az olursa, sadece dikkatsiz davrandığı rivayetleri alınmaz, fakat fazla olursa rivayetleri reddedilir ve alınmaz. Çünkü bu ravi, aşırı gaflet ve dikkatsizlik kusurundan dolayı zabt sıfatını kaybeder. (Çakan, 1993: 95; Yücel, 2012: 107) Hatip el-Bağdâdi’nin meseleyi, “Gaflet sahibi ravinin hadisini reddetme babı” ve “Telkini kabul etmekle bilinenin hadisini reddetme babı” adında konu başlıklarına taşınması ve buna dair birçok örnek vermesi, konunun önemini göstermektedir. (Hatip el-Bağdâdi, 1986: 179-180)

Hiçbir ravinin yanılmadığını iddia edemediğimiz gibi, dikkatsizlik kusurunu da işlememiştir, iddiasında bulunamayız. Bununla birlikte “aşırı dikkatsiz davranan cerh edilip rivayeti reddedilirken; her insan için söz konusu olan normal düzeydeki dikkatsizlikler sika bir ravide görülebilirse de, bu onların rivayetlerinin toptan reddini gerektirmez.” (Kırbaşoğlu, 2000, 185)

7.3. Vehm: Ravinin rivayet kurallarını bilmemesi veya doğru olduğu zannıyla hadisi yanlış rivayet etmesi demektir. Ravinin mürsel ve munkatî’ bir rivayeti muttasıl; muttasıl olanı mürsel; merfu olanı mevkuf veya mevkuf olanı merfu olarak rivayet etmesi gibi hatalar, onun vehmine dair kusurlardır. Vehmine sık rastlanan ravinin tek başına rivayet ettiği hadisler delil olarak kullanılmaz ve *muallal hadis* olarak isimlendirilirler. Rivayetlerinde çokça vehim bulunan ravinin ise, zabt sıfatını kaybettiği için rivayetleri terk edilir. (Çakan, 1993: 95; Yücel, 2012: 107)

Hadis rivayetinde, sadece zayıf ravilerde değil, hatta sika ve meşhur ravilerde bile *vehm* türü hatalar görülebilir. Ancak sika ile zayıf raviler arasındaki vehm hatası farkı, sadece bir oranın azlığı veya çokluğundan ibarettir. “Sika olsun zayıf olsun, hadis imamı olsun ya da olmasın, bütün ravilerin “vehm” e maruz kalmalarının mümkün ve muhtemel olduğu gerçeği” unutulmamalıdır. Zira diğer kusurlar gibi, bu da onların birer insan olmalarının en tabii sonucudur.” (Kırbaşoğlu, 2000: 190) Hz. Peygamber’in veda haccının hangi tür hac olduğuna dair kesin bir tespit yapılamamasının muhtemel nedenleri arasında, “ravilerden kaynaklanan vehimler ile farklı te’villerin rivayetlere yansımaları”nın sebep gösterilmesi, (Erul, 2000: 421) vehm kusurunun kaçınılmaz olduğunu da göstermektedir.

7.4. Muhalefetu’s-Sikât (Güvenilir Raviye Muhalefet): Zayıf bir ravinin güvenilir ravilerden birine muhalif olarak veya sika ravinin daha sika ravilere aykırı rivayette bulunması demektir. Ravinin sika ravilere muhalefeti, hadiste olmayan sözlerin ilavesi ile olursa *müddrec*, isnad veya metindeki isim ve kelimelerin değiştirilmesi ile olursa *maklûb*, metin içindeki kelimelerin yazılışında meydana gelirse *musahhaf* ve *muharref* adını alır. Ravinin, sika ravilere muhalefet ettiği hadis reddedilir. Muhalefetu’s-sikattan dolayı zabt sıfatını kaybeden ravinin rivayetleri, muhalefet durumuna göre *münker*, *müddrec*, *maklûb*, *muztarib*, *musahhaf* ve *muharref* gibi isimler alır. (Çakan, 1993: 95; Yücel, 2012: 107) Hatip el-Bağdadi, *el-Kifaye* adlı eserinde, “hadislerinde daha çok garib, münker ve şaz rivayette bulunan ravilerin rivayetiyle ihticacın terki babı” adında bir konu başlığı açarak, (Hatip el-Bağdâdi, 1986: 171), ravilerin zabt sıfatını zedeleyen *muhalefetu’s-sikât* kusuruna dikkat çekmiştir.

7.5. Sûu’l-Hıfz (Hafıza Bozukluğu): Sika olarak bilinen bir ravinin herhangi bir sebeple akıl ve hafızasında meydana gelen değişikliklerden dolayı hafızasının bozulması neticesinde rivayetlerinde çokça hata yapması halidir. Ravideki bu hafıza bozukluğu süreklilik arz ederse, rivayetleri terk edilir. Hafıza kaybı yaşlılık, körlük, kitaplarının kaybolması gibi sebeplere dayanırsa buna *ihtilat* denir. Bu gibi kusurlara maruz kalan raviye de *muhtelit* denir. Sika olan muhtelit ravilerin ihtilat öncesi rivayetleri kabul edilir, ihtilattan sonraki rivayetleri ise reddedilir. (Çakan, 1993: 95; Yücel, 2012: 108) Hatip el-Bağdadi, *el-Kifaye* adlı eserinde, “ihtilata maruz kalan ve zihni değişen ravilerden hadis dinlemeyi terk etmeye dair söylenenler babı” (Hatip el-Bağdâdi, 1986: 165) adında bir konu başlığı açarak konuya dikkat çekmiştir.

Ahmet Naim(ö.1934)’in, “bir kimse bir hadis rivayet ettikten sonra onu unutursa, cumhûr-u ehl-i hadis ve fıkıh ve kelâmca onunla amel caizdir. Cumhûr, bir muhaddis hakkında nisyanın caiz olduğuna bakarak unuttuğu hadisi bir sikanın kendisinden rivayet etmesini de tecviz ediyorlar,” (Naim, 1979: 1/385) açıklaması, unutmamanın normal ve muhaddislerin bu kusura maruz kalabileceklerini göstermektedir. Bir ravinin hafızası yönüyle cerh edilmemesi ve güvenilir sayılabilmesi için, sadece hatasının az olması yeterli

görülmektedir. Şayet ravinin yanlışları ve unuttukları doğruları ile eşit veya doğrularından fazla olması halinde, hafıza bozukluğundan dolayı güvenilir kabul edilmez ve cerh edilir. Bu kusur da diğer zabt kusurları gibi kusurun meydana gelme oranıyla ilgilidir.

7.6. Fakih olmama (Hadisin ifade ettiği şer'î hükmü kavrayamama durumu): Bu kusur türünü, Hanefî fıkıhçılar ve usulcüler dile getirmektedirler. Yukarıda bahsi geçen bâtinî zabt kavramı, bu kusurun temelini oluşturmaktadır. *Bâtinî zabt*, hadisin ifade ettiği şer'î hükmüyle, yani fıkıh ile birlikte kavranmasını gerektirmektedir ki buna ravinin fakih olması denilir. Öyle ise ravinin fakih olmaması da Hanefî fakihlere göre zabt sıfatının bir kusurudur. Hadisi rivayet eden ravi, fıkıh bilgisi ve ictihad ehliyeti ile tanınmamış ise, hadisi kıyas ve şer'î esaslara aykırı olmamalıdır. Hanefilerdeki bu şart, özellikle hadisi mana ile rivayet edecek ravinin zabtında aranır. Bu şartın gerekçesi, hadisi mana ile rivayet etme meselesidir. (Şaban, 1990: 77) Ravinin fakih olma şartı, daha çok haber-i vâhid'in kabul şartlarından birisi ve hadisin kıyasa aykırı olması durumunda aranır. Burada Hanefî fakihlerin bu ilave şartına dikkat çekilmek istenmiştir. Bu şartın kendi bağlamındaki anlamı, bunun temellendirilme tarzı ve buna katılmayanların itirazları, ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil eder. (Yiğit, 2009: 217-241; Tıslıgır, 2010/1: 69-83) Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, yukarıda sayılan diğer kusurlar, neredeyse hadisçilerin, hatta Şafii ve Hanbelîlerin, ittifak ettikleri kusurlardır.

8. Zabıt Sıfatının Değişkenliği

Zabıtın varlığını sağlayan unsurları ve hususları, kendisinde bulunduran ravideki zabıt sıfatı devam eder. Ancak zabıt sıfatına sahip bir ravinin hayatının farklı devrelerinde, biyolojik, psikolojik vb. nedenlerle, onun zabıtını zedeleyen veya yok eden kalıcı veya geçici bazı kusurlar oluşabilir. Böylece ravinin zabıt gücü aynı seviyede devam edemeyebilir. Hatta zabıt sıfatına sahip olan ravilerdeki zabıt derecesi de kuvvet bakımından farklılık gösterebilir. İşte bu gibi durumlar, hem raviler arasında, hem de bir ravinin bizzat sahip olduğu zabıt sıfatında bir değişkenliğin olabileceğini göstermektedir.

“Ravinin zabıtının değişmesiyle, rivayet ettiği hadisin sihhat derecesi de değişmekte ve mertebesine göre adlandırılmaktadır. Bu nedenle zabıtı mükemmel olan ravinin bir alt derecesinde bulunan ravinin hadisi, diğer sihhat şartlarını taşıması halinde *hasen li zatihi* adını almaktadır.” (Âşıkutlu, 1997: 108) *Hasen li zatihi* hadis çeşidinin tanımını hatırlayacak olursak, “adalet ve zabıt sahibi olan, ancak zabıt yönünden sahih hadis ravilerinin derecesine ulaşamayan kimseler tarafından muttasıl bir senetle rivayet edilen şaz olmayan, illetsiz hadis” (Aydın, 1987: 68) demektir. Görüldüğü gibi *sahih hadis* ile *hasen hadis* arasındaki fark, *hasen hadis* ravilerindeki zabıt sıfatının sahih hadis ravilerindeki zabıt sıfatının kuvvetinde olmayışıdır.

Sözgelimi güvenilir/sika olan ancak yaşlılık, körlük, kitaplarının kaybolması gibi nedenlerden dolayı hafıza kaybına uğrayan bir ravide, ihtilat meydana gelmiş demektir. Ravinin ihtilattan önceki rivayetleri, zabıt kusursuz olduğu için kabul edilir. İhtilattan sonra ise zabıtındaki kusurdan dolayı reddedilir. Hatta ihtilattan önce mi veya sonra mı rivayet ettiği bilinmeyen rivayetler hakkında ise tevakkuf edilir. Yani ne red ne de kabul edilir. (Naim, 1979: 1/333) Böylece bir ravinin zabıt sıfatındaki değişkenlik, o raviden alınan hadislerin kabul veya reddini gerektirebilmektedir.

9. Zabıt Sıfatının İşlevselleştirilebilme İmkânı

Ravinin zabıtı, günümüz ifadesi ile hadisi nakleden kişinin ilmi yönden hadis öğrenme ve öğretme yeterliliğine sahip olması demektir. (Karacabey, 2013: 184) Yukarıda da görüldüğü üzere zabıt sıfatı, ravinin ilmi güvenilirliğini gösterir. Ravilerin hadis rivayetindeki ehliyetlerinde aranan bu şart, özellikle hadisin rivayet döneminde aktif bir şekilde güncelliğini korumuştur. Hadis ve fıkıh usûlü kitaplarımızda buna dair örneklerin olduğu bilinmektedir. Günümüzde ise zabıt teriminin bir işlevselliğinin olup olmadığına dair bazı tespitler yapılabilir. Ancak zabıt sıfatının işlevselleştirilmesi ile rivayet döneminde hadis dinleyen ve rivayette bulunan ravilerde aranan zabıt sıfatı gibi bir sıfat kastedilmemektedir. Çünkü kitaplarda yazılı olan hadis senedlerindeki ravilerle ilgili olarak cerh-ta'dil ilmi çerçevesinde zabıt sıfatının gücünü gösteren değerlendirmeler yapılmıştır. Hatta sened tahlilleri için bu tür cerh-ta'dil ve rical kitaplarına muracaat edilmektedir. Zabıt sıfatının işlevselliği ile kastedilen, zabıt teriminin anlam alanından hareketle, günümüzde hadis dersi alan, hadis öğreten, müellif ve muhakkik kişilerde zabıt sıfatını nasıl ve hangi hususlarda aktifleştirilebileceği meselesidir. Bu bağlamda zabıt sıfatının işlevselliğinin olabileceğini düşündüğümüz bazı hususları şöyle sıralayabiliriz:

9.1. Hadis Talebesi Açısından

1-Bedensel ve ruhsal sağlık: Hadis talebesinin hadisi dinleyecek ve öğrenecek kadar zihinsel, bedensel ve psikolojik engellerden uzak olması gerekir. Yaşlılıktan ve herhangi bir hastalıktan doğan engeller de buna dâhil edilebilir. Çünkü bu gibi durumlar, kişinin hadis dinleme ve öğrenmesini zayıflatır veya tamamen engelleyebilir. Bu yönüyle bu kusurlar zabıt kusuru sayılmalıdır.

2-Dikkat: Dikkatsiz ve dalgın bir hadis talebesi, dinlediği ve okuduğu hadislerde çok hata yapma, hatalı öğrenme ile karşı karşıya demektir. Bu durum ise zabıt unsuru olan onun teyakkuz sıfatından yoksun olduğunu gösterir. Bu yönüyle hadis talebesi, zabıt sıfatını dikkatli ve uyanık olmakla koruyabilir.

3-Zihinsel yeterlilik: Bazı kişilerin hadis ilmine yönelik ilgisi ve öğrenme isteği çok olabilir, bununla birlikte biyolojik olarak hadis veya herhangi bir ilmi tahsil edecek hafıza ve kavrama gücüne sahip olamayabilirler. Bu gibi kişiler, hadis talebesi olamayacağı gibi, diğer ilimleri öğrenmede de zorluk çekebilirler. Bu gibi kişileri sadece Hz. Peygambere olan sevgisinden ve hadis ilmine olan ilgisinden dolayı zorla hadis talibi olarak kabul etmekten ziyade, onların ilgi ve şevkini kırmadan hadis sohbetlerine katılmalarını sağlamak daha doğru olacaktır.

4- Dil bilgisi: Arapça dilini bilmek, hadis dersi almanın bir ön koşuludur. Çünkü başta Kur'an-ı Kerim ve Hadis olmak üzere İslâmî eserlerin çoğu Arapçadır. Bunun için hadis metinlerini okuyup anlayacak kadar Arapça kelime bilgisi/lügat, sarf ve nahiv bilgisine sahip olmak bir zorunluluktur. Hadis okuyacak kişinin dil ve üslup açısından da belagat ilimlerinden haberdar olması gerekir. Zira hakikat, mecaz, kinaye, teşbih vs. sanatlardan haberdar olamayan kişiler, hadis metinlerindeki doğrudan ve dolaylı anlatımı ve hadiste verilmek istenen mesajı anlamakta güçlük çekebilirler. Bu yönüyle bu kişilerin zabtı zayıf veya yok demektir.

5-Metodoloji: Hadis talebesi bir hadis kitabı okumadan önce genel bir hadis edebiyatı, tarihi, usûlü ve hadis ilimleri ile ilgili malumat sahibi olması gerekir. Temel bilgisi olmadan hadis tedrisatına başlayan talebe, hadisi dinlemek ve anlamak için harcayacağı çabayı, rivayetlerle ilgili kuralları ve usul bilgilerini sormaya, bunları öğrenmeye harcayacaktır. Böylece metodoloji bilgisinin eksikliği, onun hadisi tam dinleyemediği ve anlayamadığı bir duruma sevk edebilir. Bu da onun zâhiri zabt sıfatını zedeleyen bir durum meydana getirmiş olur.

6-Genel kültür: Okunan hadisi anlayacak düzeyde, genel kültür ve ilmi altyapıya da sahip olmak gerekir. Hadis rivayetinin hicri ilk beş asır içinde olup bittiği ve temel hadis kitaplarının oluştuğu noktadan hareketle, hadisi rivayet etme hususu dışında, hadis metninin doğru anlaşılıp doğru yorumlanması, metnin ifade ettiği anlam, bağlam, hüküm, değer, yani fıkhı ile birlikte kavranması konusunda, *bâtınî zabt* terimi ile ifade edilen yeterliliği gündeme getirebiliriz. Yani hadis metinlerini doğru anlayıp yorumlayacak kadar Arapça ve dil üslubu yanında lafızların delaleti, Kur'an, fıkıh, fıkıh usûlü, siyer vd. gerekli bilgiden yoksun olan hadis talebesi veya hocası, *bâtını zabt* sıfatına sahip değildir, demektir. Diğer bir ifade ile onun zabtı, ilmi altyapısı kadardır. Bu durum ise kişinin ilmi yeterliliğinin ve güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olabilir

9.2. Hadis Öğreten Açısından

1-Bedensel ve Ruhsal Sağlık: Hadis talebesi için geçerli olan bu madde, hadis dersi veren ve öğreten için de geçerlidir. Hadis öğreten kişi hadisi okuyacak, talebenin okuması halinde dinleyecek ve öğretecek kadar zihinsel, bedensel ve psikolojik, yaşlılık ve herhangi bir hastalıktan doğan engellerden uzak olması gerekir. Çünkü bu gibi durumlar, kişinin hadis dersi vermesini, okunanı dinlemesi ve öğretmesini kısmen veya tamamen engelleyebilir.

2-Dikkat: Dikkatsiz ve dalgın bir hadis hocası, okuduğu ve okuttuğu hadislerde çok hata yapma, hatalı öğretme ile karşı karşıya kalabilir. Bu durum ise onun teyakkuz sıfatının zayıflığını gösterir. Hadis öğreticisi, dikkatli ve uyanık olmakla zabt sıfatını koruyabilir.

3- Dil bilgisi ve Zihinsel Yeterlilik: Genelde hadis kitaplarımız harekeli olmakla birlikte, harekesiz matbu veya yazma nüshalardan okunacak hadislerin tedrisatı anında, ravi ve yer isimleri gibi kelimelerin okunuşuna aşina olamayan ve öğrendiğini sık sık unutup tekrar araştıran bir kimse, hadis dersi vermede zayıflığını göstermiş olur. Bu husus, öğrenci-hoca arasındaki ilmi güvenilirliği zedeler.

3- Hadis Edebiyatı Bilgisi: Hadis okutan bir kimsenin, en azından günümüze kadar gelmiş temel hadis kitaplarını müellif isimleri ile birlikte doğru bilmesi ve bu gibi ihtiyaç duyulan hadis literatürünü hafızasında tutması gerekir. Zaman zaman hadis kitaplarından örnek verme, kitap türleri arasında mukayese yapma ihtiyacı doğabilir.

4- Tahrîc ve Kaynaklara Atıf: Bir hadis öğreticisi için gerekli olan tahrîc bilgisinden kastedilen, bir hadisi veya bir kitapta geçen hadisleri kaynak eserlerden bularak, sıhhat vb. yönlerden değerlendirmesini yapabilme becerisine sahip olmasıdır. Hadis öğreticisi, hadis kaynaklarına yapılan atıflarda da dikkatli olması gerekir. Hadis hocasının, ister hadis dersi verirken isterse yaptığı bir çalışmada, hadis kaynaklarından verdiği bilgileri tam ve doğru anlamış olması gerekir. Sözelimi örnek verdiği rivayetin muttefakun aleyh olduğunu belirttiği halde, ancak o rivayetin Buharî ve Müslim'in *el-Camiu's-Sahih* isimli eserlerinde yer almaması ve başka bir hadis kitabında yer alması, onun dikkatsizliğini, umursamazlığını ve tesâhülünü gösterir. Bu husus ise onun zabtı yönüyle güvenilirliğinin sorgulanmasını akla getirir.

9.3. Müellifler, Rivayet Nüsha Ravileri, Müstensihler ve Muhakkikler Açısından

1-Bedensel ve Ruhsal Sağlık: Hadis talebesi, hadis dersi veren ve öğreten için geçerli olan bu madde, müellif ve muhakkikler için de geçerlidir. Müellif ve muhakkikler, hadis alanındaki te'lif ve tahkik çalışmasında zihinsel, bedensel ve psikolojik, yaşlılık ve herhangi bir hastalıktan doğan engellerden uzak olması gerekir. Çünkü bu gibi durumlar, kişinin te'lif ve tahkik çalışmasındaki güvenilirliğini zedeler.

2-Dikkat: Yapılacak bir hadis çalışmasındaki yazarın, hadis kaynağından aldığı hadisi başka bir dile aktaracaksa doğru tercüme etmesi ve Arapça metnini verecekse dikkatli ve doğru vermesi esastır. Tahkikli neşirlerde de muhakkikin, yazma nüshalarla mukayesesindeki dikkate sahip olması çok önem arz eder. Çünkü tahkikli neşredilmiş hali yaygınlık kazanacaktır. Dikkatsiz ve dalgın bir müellif ve muhakkik, te'lif ve tahkik çalışmasında çok hata yapma ile karşı karşıya kalabilir. Bu durum ise onun teyakkuz sıfatının zayıflığını gösterir. Ancak muhakkikin hataları herhangi bir vesile ile tespit edilirse, onun tahkik çalışmalarına olan güven zedelenir. Bazen ticari kaygılar nedeniyle ve dikkatsiz bir şekilde tahkik edilen hadis veya başka eserlerde de böyle durumlar olabilmektedir. Müellif ve muhakkik, ancak dikkatli ve ilmi titizlik sahibi olmakla zabt sıfatını koruyabilir.

3- Kaynak Kullanım Metodu: Hadis kitaplarından rivayet eden müelliflerin kaynak kullanımındaki dikkatleri önem arz etmektedir. Bir müellifin kendinden önceki bir hadis kitabından yaptığı rivayette, sened ve metin üzerinde bir tasarrufla bulunup bulunmadığı, o müellifin zabt sıfatının gücünü gösterir. Sözelimi Beyhakî'nin, Ebû Davud'tan aldığı bir rivayeti aynı lafızlarla alıp almadığı hususu, onun zabt konusundaki yetkinliğini gösterir. Buna "hadislerde kaynaklar arası atflarda tutarlılık" durumu da diyebiliriz.

Zabt sıfatının mukayese ile tespitinde, kitabı kitap ile mukayese etme ve hadisi Kur'an ile mukayese etme yöntemleri, kaynaklar arası ilişkilerin, ravi tasarruflarının ve rivayet nüshaları arasındaki farkların tespiti hususunda hala işlevselliğini koruduğunu düşünmekteyiz. Çünkü zabtın bir unsuru da kitaptaki rivayetin korunmasıdır. Ancak günümüzde rivayet dönemindeki gibi bir hadis rivayetinin bulunmaması, hadislerin tedvin ve tasnifinin de tamamlanmasından dolayı, herhangi bir muhaddisin rivayeti veya eserinin yazıya dönük olan zabtını test için böyle bir mukayese yöntemine her zaman başvurulabilir. Bunun gerekçesi, hadisin reddi veya kabulü değildir. Hadisteki ihtisar, taktî', hazf, ilğa, takdim-te'hîr gibi ravi tasarrufları ve oluşan farklılıkları tespit, gerekirse metnin yeniden inşası ve hadise bütüncül bakışı sağlayarak hadisi sağlıklı bir şekilde anlamak ve yorumlayabilmektir.

Yukarıda hadis talebesi, hadis öğretene, müellif, rivayet nüsha ravileri, müstensihler ve muhakkikler açısından zabt teriminin işlevselleştirilebileceğine ilişkin hususlarla ilgili bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu öneriler, terimin anlam alanına uygun olarak bir ilmi güvenirlilik kriteri olarak kabul edilebilir. Bu öneriler daha da genişletilebilir. Bu makalede zabt sıfatının işlevsel hale getirilebileceği hususların tamamını saymaktan ziyade sunulmak istenen, zabt sıfatının hicri ilk beş asırdaki gibi olmasa da, günümüzde bazı hususlarda işlevsel hale getirilebileceği düşüncesidir.

Sonuç

Hadisçilere göre zabtın unsurları, hadisi dinleme ve rivayet etmede teyakkuz (dikkat ve uyanıklık), hıfz, yazılanın korunması, mana ile rivayette lafızların manaya delaletinin bilinmesidir. Hanefi fakihlere göre bunlara ilaveten, hadis metninin ifade ettiği şer'î hükmüyle, yani fikhî ile birlikte kavranması da zabtın bir unsurudur. Bu yönüyle "ravinin zabtı" ifadesinin anlam alanında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Zabıt sıfatı ile ilgili kusurların işlenmesinde kasıt bulunmamaktadır. Şayet kusur kasıtlı işlenirse o zaman oluşan kusur, ravinin zabıt sıfatı ile ilgili değil de adalet sıfatı ile ilgili bir kusura dönüşür. Bunun da tespiti gerçekten kolay görünmemektedir. Bunun için zabıt sıfatının tespiti ve rivayetlere etkisi ictihadidir. Kişideki zabıt sıfatı süreklilik arz etmeyebilir. Ravinin biyolojik, psikolojik, ilmi yeterlilik vb. nedenlerle, zabıt sıfatının değişkenliği söz konusudur. Bundan dolayı zabıt sıfatının varlığı ve yokluğunun test edilmesi de süreklilik arz eder. Zabıt sıfatının sürekli test edilmesi, ilmi bir kontrol olarak kabul edilmelidir.

Ravinin zabıtı, günümüz ifadesi ile hadisi nakleden kişinin ilmi yönden hadis öğrenme ve öğretme yeterliliğine sahip olmasını, aynı zamanda kişinin ilmi güvenilirliğini ifade eder. Zabıt teriminin anlam alanından hareketle, hicri ilk beş asırdaki gibi olmasa da, günümüzde bazı hususlarda zabıt sıfatını işlevsel hale getirebiliriz. Bu bağlamda zabıt sıfatının olup olmaması açısından, günümüzde hadis alanında herhangi bir çalışma yapılacaksa;

1-Güvenilir güvenilir ayrımı yapılmaksızın, ilmi kontrol bağlamında yazılı hadis malzemelerinde zabıt kusurunun olup olmadığı araştırması mutlaka yapılmalıdır.

2-Zabıtı yönüyle olumlu ve sika görülen ravilerin dahi, rivayetlerinde bir hatanın olup olmaması yönüyle zabıt açısından tekrar mukayeseli incelemelere tabi tutulmalıdır.

3-Temel hadis kaynaklarımızın müellif nüshalarının bize ulaşmadığı göz önünde bulundurularak, müstensihlerin basit hatalar dahi yapabileceği de dikkate alınarak, hadis kitaplarının rivayet nüshaları arasında mukayeseli araştırmalar yapılmalıdır.

4-Hadis kitaplarından alınan her hangi bir hadis, ravilerden kaynaklanan zabıt kusurlarına maruz kalabileceği dikkate alınarak, hadise bütüncül bakabilmek veya metni yeniden inşa edebilmek için, hadisin tüm varyantları bir araya getirilerek karşılaştırılmalıdır.

5-Hadis talebesi, hadis hocası, müellif, rivayet nüsha ravileri, müstensihler ve muhakkiklerin, bedensel ve ruhsal sağlığı, dikkati, zihinsel yeterliliği, dil ve metodoloji bilgisi ile genel kültürü açısından zabıt sıfatlarını zedeleyen herhangi bir kusura sahip olup olmadıkları dikkate alınmalıdır.

Zabt teriminin işlevsel hale getirilmesi önerisi, ilmi kontrol anlamında kullanılmaktadır. Zabt sıfatının başka disiplinler için nasıl ve ne kadar işlevsel hale getirilebileceği ve uygulanabilir olacağı hususu ise yapılacak farklı çalışmaların konusudur.

KAYNAKÇA

- 'ACCÂC EL-HATİP, Muhammed (1987). *el-Muhtasarı'l-Veciz fi Ulumi'l-Hadis*, Beyrut: Müessesetu'r-Risale.
- ÂŞIKKUTLU, Emin (1997). *Hadiste Rical Tenkîdi Cerh ve t'adil İlmi*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- AYDINLI, Abdullah (1987). *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- BAĞCI, H. Musa (2013). *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- CASSÂS, Ahmed b. Ali er-Razî (1994). *el-Usûl fi'l-Fusûl*, I-IV, (thk. Dr. 'Uceyl Casım en-Neşemî). II. bsk., İstanbul: Mektebetu'l-İrşad.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammad (1987). *es-Sihah Tacu'l-Luğa ve Sihahu'l-Arabiyye*, I-VI, (thk. Ahmed Abdulğafûr el-Attar), Beyrut: Daru'l-İlm.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi (1993). *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- DEBBÛSÎ, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa (2001). *Tavimu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkh*, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- DİNÇOĞLU, Mehmet (2012). *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakaları ve Tasnif Metodu)*, Ankara: TDV Yay.
- ERUL, Bünyamin (2000). *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, II. bsk., Ankara: TDV Yay.
- ERUL, Bünyamin (2014). "Zabt" md., *DİA*, Ankara: TDV Yay.
- EZDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd (1987). *Cemheretu'l-Luğa*, I-III, I.bsk.(thk. Remzi Münir Ba'lebekki), Beyrut: Daru'l-İlm.
- FERAHİDÎ, Ebû 'Abdirrahman el-Halil b. Ahmed (1988). *Kitabu'l-Ayn*, I-VIII, (thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Semerraî), Beyrut: Daru'l-Hilal.
- GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tusî (1993). *el-Mustasfa*, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- GÜNEŞ, Kadir (2011). *el-Mu'cem Arabiyyun-Turkiyyün*, İstanbul: Mektep Yayınları.
- HATİP el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (1986). *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*, (thk. Dr.Ahmed Ömer Haşım), Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî.
- HEREVÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (2001). *Tezhibu'l-Luğa*, I-VIII (15 cüz), (thk. Muhammed 'İvaz), Beyrut: Daru İhyai't-Türası'l-Arabî.
- İBN MANZUR, Muhammed b. Mükrim el-Mısıri (h.1414). *Lisanu'l-Arap*, I-XV, III.bsk. Beyrut: Daru Sadr.
- İBNU HACER, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî (2001). *Nuzhetu'n-Nazar fi Ta'dihî Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî), Riyad: Fehresetu Mektebeti Meliki'l-Fehd el-Vataniyye.
- İBNU SALAH, Ebû 'Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrazûrî (1986). *Ulûmü'l-Hadis*, (thk. Nurettin 'İtr) Dimeşk: Daru'l-Fikr.
- İBNU'L-ESİR, Mecduddin Ebû Sa'ad el-Mübarek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (1969). *Cami'u'l-Usul fi Ehâdisi'r-Resûl*, I-XII, (thk. Abdulkadir el-Arnâvût), Beyrut: Mektebetu'l-Hülvanî.
- İSMÂİL SABBÂH, Abulkerim (1997). *el-Hadisü's-Sahih ve Menhecü 'Ulemai'l-Müslimin fi't-Tashih*, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd.
- KARACABEY, Salih (2013). *Hadis Tenkidî*, III.bsk., Bursa: Emin Yayınları.
- KARAMAN, Hayrettin (1970). *Fıkh Usûlü (İslam Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi)*, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri (2000). *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yay.
- KOÇYİĞİT, Talât (1985). *Hadis İstihlaları*, Ankara, Ankara Ü. İ.F.Yayınları.
- KOMİSYON, İbrahim Mustafa, Ahmed Hasen ez-Zeyyat vd. (1972). *el-Mu'cemu'l-Vasît*, II.bsk., Kahire: el-İdaretu'l-Âmmetu li'l-Mu'cemât ve İhyai't-Türâs.
- LEKNEVÎ, Muhammed Abdulhayy el-Hindî (1416). *Zaferu'l-Emânî bi Şerhi Muhtasari es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî fi Mustalahi'l-Hadis*, (thk. Abulfettah Ebû Gûdde), Beyrut: Mektebetu'l-Matbuât el-İslamiyye.
- MEB KOMİSYON (2004). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I-IV, İstanbul: MEB Yayınları.
- NAİM, Ahmed (1979). *Sahih-i Buhârî Muhtasari Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I-XIII, V.bsk, Ankara: DİB Yayınları.
- NESEFÎ, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed (2001). *Muhtasarı'l-Efkar ala Metni'l-Menâr*, (thk. Muhammed Şemsuddin b. Veliyuddin el-Ferfûr), Dimeşk: Daru'l-Ferfûr.
- POLAT, Selahaddin (1996). "Galat", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları.
- RAMEHÛRMÛZÎ, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdirrahman (1404). *el-Muhaddisu'l-Fasil beyne'r-Ravi ve'l-Vai'*, III. bsk. (thk. Muhammed Accac el-Hatip), Beyrut: Daru'l-Fikr.
- RAZÎ, Fahrüddin Ebû abdillah Muhammed b. Ömer el-Hasen (1992). *el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l-Fıkh*, thk. Taha Cabir el-'Ulvanî, Beyrut: Müessesetu'r-Risale.
- RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr (t.y.). *Muhtaru's-Sihah*, (thk. Mahmut Hâtr), Beyrut: Daru'l-Fikr.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl (2005). *Usûlü's-Serahsî*, I-II, (thk.Ebû'l-Vefa el-Afgani), Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- ŞABAN, Zekiyuddin (1990). *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara: TDV Yay.
- ŞAFÎ, Muhammed b. İdris (1309). *er-Risale*, thk.Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Mektebetu'l-İlmiyye.
- TAHİR EL-CEZÂİRÎ, İbu Salih b. Ahmed ed-Dimeşki (1910). *Tevcihu'n-Nazar ila Usuli'l-Eser*, I.bsk., (Ahmed Naci el-Cemalî – Muhammed Emin el-Hancı), Mısır: el-Matbuâtü'l-Cemaliyye.
- TEHANEVÎ, Muhammed Ali b. Ali (1984). *Keşşafu İstihlâti'l- Fünun*, (thk. Muhammed Vecih, Abdülhak ve Ğulam Kadir) I-II, Kelkita-1962'den Ofset bsk. İstanbul: Kahraman yay.
- TISILİGKIR, Chamntı (2010). "Hanefilere Göre Haberin Kıyasa Aykırı Olması Durumunda Ravinin Fakih Olma Şartı" *Sakarya Ü. İFD*, Sayı: 21, s.69-83.
- ÜNAL, İsmail Hakkı (1994). *İmam Ebû Hanife'nin hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara: DİB Yayınları.
- YEĞİN, Abdullah (1975). *Yeni Lügat*, III. bsk. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- YILDIRIM, Enbiya (2013). *Hadis Problemleri*, II. bsk. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- YİĞİT, Metin (2009). *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanife'nin Usul Anlayışında Sünnet*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- YÜCEL, Ahmet (2012). *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV Yayınları.